

KIRGIZİSTAN'DA BİR ETNİK GRUP:SART KALMAKLAR*

Cengiz BUYAR**

ÖZET

Sart Kalmaklar, Kırgızistan'ın Karakol şehrinin çevresindeki Taş-Kıya, Çelpek, Burma-Suu, ve Börü-Baş adlı köylerde yaşayan etnik bir gruptur. 19. yüzyılın sonlarına doğru Doğu Türkistan'da yaşadıkları Tekes bölgesinden göç ederek Karakol şehrinin bulunduğu Aksu bölgesine gelirler. O yıllarda bölgeye hâkim olan Rusya ile Çin arasında yapılan sınır antlaşmasından sonra da günümüzde yaşadıkları köylere ve civarlarına yerleşerek burada kalırlar. Onlarla ilgili ilk araştırmalar 1930'lu yıllara dayanır. Sart Kalmakların etnik olarak Oyrat boylarına ait oldukları ileri sürülür. Etnik kökenleri ile ilgili mesele bugüne kadar en tartışmalı konulardan birini teşkil eder. Bunun yanında diğer bir tartışmalı mesele de onların adlandırılması meselesidir. Bu doğrultuda bu çalışmada Kalmaklar ile ilgili etnik ad meseleleri üzerinde durulacak ve izahlar yapılmaya çalışılacaktır. Sovyetler Birliği dönemindeki bazı kaygılardan dolayı Kalmaklar'ın kendilerini resmen Kırgız olarak kayıt yaptırmaları onların Kırgızlara adaptasyonunu daha da ilerletmiştir. Günümüzde Sart Kalmakların hemen tamamı müslümandır ve Kırgızca konuşurlar. Bağımsızlık sonrasında Kırgızistan'da etnik kimliklerin ön plana çıkması ile birlikte Sart Kalmaklar'a olan ilgi de artmıştır. Onların yaşadıkları tarihî süreç Orta Asya'daki farklı etnik grupların incelenmesi açısından bir model teşkil etmektedir. Bu çalışmada bilhassa bölgede yapılan saha çalışmalarının da neticeleri doğrultusunda Sart Kalmakların etnik kökenleri, tarihleri, Kırgızistan'a göçme süreçleri, yerleştikleri bölgeler ve günümüzdeki durumları gibi meseleler ele alınacak ve incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sart Kalmak, etnik, kültür, Isık Göl, Kırgızistan, Orta Asya

AN ETHNIC GROUP IN KYRGYZSTAN: SART-KALMAKS

ABSTRACT

Sart-Kalmaks are an ethnic group living in Tash-Kyya, Chelpek, Burma-Suu and Boru-bash villages in the vicinity of Karakol city of Kyrgyzstan. At the end of the 19th century they migrated from Tekes region in Eastern Turkistan and settled in Aksu region, where the city of Karakol was founded. After the border negotiations between Russia and China, who were then the dominant powers, they settled in the

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

**Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, El-mek: cengizbuyar@gmail.com

villages and their vicinity in Aksu region, where they still live. First investigations on them started in 1930s. It has been argued that Sart-Kalmaks ethnically belong to the Oirat tribes. The ethnic origin of the Sart-Kalmaks has remained to be one of the most controversial problems about them. Another discussion related to the Sart-Kalmaks is about their name. Thus, in this study the problem of their ethnic name will be discussed and explanations will sought to be made. During the Soviet period because of political considerations they were officially registered as Kyrgyz, which further facilitated their adaptation with the Kyrgyz population. Today nearly all Sart-Kalmaks are Muslim, and they speak Kyrgyz. After the independence parallel to the increase of interest in ethnic identity the interest on Sart-Kalmak identity has also increased. The historical process they had gone through presents a model to study different ethnic groups in Central Asia. In this study ethnic origin, history, migration process to Kyrgyzstan, settlement areas and the recent situation of the Sart-Kalmaks will sought to be studied and examined.

Key Words: Sart-Kalmaks, ethnicity, culture, Ysyk-Köl, Kyrgyzstan, Central Asia

Giriş

1635-1758 yılları arasında Orta Asya'ya hâkim olan Cungar Hanlığı, siyasî, sosyal ve kültürel bakımdan bölge halklarının geleceğine büyük tesir eder. Aynı zamanda bu dönem Orta Asya tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil eder. Hanlık, Mançu İmparatorluğu tarafından yıkılır. Hanlığın hâkimiyeti altındaki halklardan bir kısmı, hanlığın tarihî coğrafyası olan günümüz Doğu Türkistan'ının kuzeybatı bölgelerinde hayatını devam ettiren bir kısmı da değişik sebeplerden dolayı zamanla farklı bölgelere göç eder. Göç eden bu topluluklardan birini Sart Kalmaklar teşkil eder.

Sart Kalmaklar 19. yüzyılın sonunda Kırgızistan'ın Karakol şehri çevresine yerleşirler ve günümüze kadar da burada yaşamlarını sürdürmeye devam ederler. Bölgeye yerleşen Sart Kalmaklar, buradaki halklar ile birtakım sıkıntılar yaşasalar da zamanla bunları aşarlar. Kırgızlar ile ilişkilerini geliştirirler, ilerleyen süreçte halkın tamamı Kırgızca konuşmaya başlar. Sovyetler Birliği döneminde Stalin'in sürgünlerinden kurtulmak için Kırgız etnik adını almaları ile birlikte Kırgızlara tamamen adapte olurlar. Bununla birlikte Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki süreçte yapılan araştırmalar ve yaşanan kimlik tartışmaları Sart Kalmakları ön plana çıkarır. Rusya Federasyonu'na bağlı Kalmıkya Cumhuriyetinden devlet yetkilileri, özel kurum ve kuruluşların temsilcileri, Kırgızistan'daki Sart Kalmaklar ile ilişkileri geliştirmeye çalışır. Bu çalışmalar bilhassa son yıllarda Kırgızistan'daki siyasî ve sosyal birliği etkileyecek bir duruma gelir. Bu bağlamda Sart Kalmaklar'ın tarihi, etnik kökeni, sosyal ve kültürel yapıları ve benzeri konular üzerine ilmi çalışmaların önemi gün geçtikçe artmaktadır.

1. Sart ve Kalmak Terimleri Hakkında

Sart

Sart terimi, tarihi süreç içerisinde birçok anlam yüklenen, Orta Asya coğrafyasındaki halklar tarafından değişik anlamlarda kullanılan canlı bir terimdir. Terim tüccar, ziraat ve ticaretle uğraşan anlamlarına gelir. Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hacib, Reşideddin, Ali Şir Nevai, Babür, Ebul Gazi Bahadır Han gibi müelliflerin eserlerinde genelde *tüccar* anlamında açıklanan *sart* teriminin 1860'lı yıllardan itibaren bilhassa Rusça yazılı kaynaklarda sık sık yer almaya başladığı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

görülmür. Bu belgelerde Sır Derya, Amu Derya Bölgeleri ve Fergana vadisinin belirli kısımlarında yerleşik bulunan, ziraat ve ticaretle uğraşan, bir kısmı da şehirli olan bölge halkı sart olarak ifade edilir. 1867 tarihli resmi belgelerde *sart*, *yerli halk*, *yerleşik hayatta bulunan*, *yerleşik ahali* anlamlarında Sır Derya bölgesi insanları için kullanılır. Yine Türkistan Genel Valiliği'nin mahkeme yapısıyla ilgili belgede valilik bünyesinde iki çeşit halkın bulunduğu bunlardan ilkinin konar göçerler yani Kırgızlar, diğerinin ise Sır Derya bölgesinde yaşayan sartlar yani *yerleşik ahali* olduğu belirtilir. Bunun yanında K. P. Kaufman tarafından hazırlanan ve 1885 yılında basılan raporda *sart*, bir etnik halk olarak belirtilir (Ostroumov 1890: 1-3).

Orta Asyalı konar göçerlerin bilhassa Hive, Buhara, Semerkant ve Fergana vadisinde yerleşik hayat yaşayanları aşağılama amacıyla *sarı it* anlamı vererek *sart* tabirini kullandıkları, fakat daha sonra kelimenin sadece Özbekleri ifade eden bir terim haline geldiği iddia edilir (Bartold 1964:529). Bunun yanında değişik çalışmalarda Orta Asya'nın yerleşik halklarının tamamının, konar göçerlerin içerisinden ayrılarak yerleşik hayata geçenlerin, genel olarak Özbeklerin, Özbekçeden başka dil bilmeyen Özbeklerin, Türkleşen Taciklerin (<http://www.centrasia.ru/news.php?st=1351760640>, 15.02.2013) ticaretle uğraşanların, şehirde yaşayanların, ileri gelen soyluların (Sobolov 1874: 299) *sart* olarak adlandırıldığı görülür.

Günümüzde Kırgızlar arasında Kırgızistan'ın güneyinden gelenleri, bilhassa bugün Fergana Vadisi ve Kırgızistan'da yaşayan Türkleşip Özbekler arasına karışmış Tacikleri, hayatını ticaret yaparak kazanan ama aç gözlülük, cimrilik ve başkalarının malını değerinden çok daha aşağıya almaya çalışan, âdeta paraya tapan tüccarları ifade etmek için *sart* terimi kullanılır. Bunun yanında Kazaklar Taşkentli Özbekleri, Çinli Kırgızlar Uygurları *sart* olarak tanımlar. Ayrıca Karakol çevresindeki Sart Kalmaklar, *sart*'ın *hoton* veya *hotun* kelimesinin karşılığı olduğunu ifade ederler ki bunun genel itibari ile ortak etnik kökene sahip Kalmakları ifade etmek için kullanıldığı düşünülebilir. Zamanla kelimeye yerli halk tarafından bu şekilde bir anlam yüklendiği söylenebilir. Bununla birlikte *hotun*'un Moğollarda sosyal ve idarî teşkilatlanmayı, bazen belirli coğrafi bölgeyi belirten bir terim olduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda “*üçüncü, dördüncü dereceye kadar ki akrabaların oluşturduğu geleneksel bir sıraya göre bir arada kurulan gerler yani çadırlar kümesine ve burada yaşayanların oluşturduğu topluluğa hotun adı verilir*” (Buyar 2012: 59). Günümüzde Moğolistan'da bu terim, bilhassa belirli idarî bölgeleri ifade etmek için de kullanılmaktadır.

Tarihi süreç içerisinde farklı anlamlarda kullanılan *sart* teriminin çoğunlukla yerleşik toplumu, şehirliileri, ticaret, ziraat ve zanaatla uğraşanları ifade ettiği söylenebilir. Bu bağlamda Kırgızistan'da yaşayan Kalmakların *sart* olarak adlandırılmasında onların tarım ve ticaret ile uğraşmalarının, Kırgızistan'a geldikten sonra yerleşik hayat sürmelerinin, eski ekonomik uğraşlarını devam ettirmelerinin yani ekonomik ve sosyal hayat tarzlarının tesiri olduğu söylenebilir. Bu özelliklerine binaen Kalmaklara, *sart* denildiğinin ve ilerleyen süreçte *Sart Kalmak* olarak adlandırılmaya başladıkları, bilhassa son dönemlerde kendilerinin de zaman zaman bu adla kendilerini adlandırdıkları ifade edilebilir.

Kalmak

Kalmak teriminin izahıyla ilgili tartışmalar günümüze kadar devam eder. Oyrat birliği içinde yer alan Torgoutları ifade etmek için kullanılan *Kalmuk* (*Qalmak*) adı başta Ruslar ve Türk halkları tarafından Oyrat kabilelerinin hepsi için kullanılan bir isim haline gelir (Miyawaki 2003: 141). *Kalmak* adı üzerine muhtelif etimolojik izahlar yapılmaya çalışılmıştır. *Kalmuk*, *Halmg*, *Halimag*, *Kalmaklık*, *Kalmık*, *Kalmak*, *Kalma* gibi değişik teleffuzları bulunan bu adın kök olarak Türk diline ait olduğu ileri sürülür. Bu görüşü ileri sürenlere göre *kalmık*, “artık, arkada kalan, kalıntı” anlamlarına gelir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

V. V. Bartold, bu adın Oyratlar tarafından kendi içlerindeki bazı boyları ifade eden Türkçe bir ad olduğunu; Radlov'un sözlüğünde de (Radlov, Wörterbuch II: 272) Orta Asya'daki kullanımı olan *kalmak* şekli ile yer aldığını, İdil şivesindeki *Kalmuk* haliyle Rusça'ya geçtiğini, *kalmuk* şekliyle ise Kırım Tatarları ve Osmanlılar tarafından kullanıldığını ifade eder. Bartold, Kırım Tatarlarının *Kalmuk-u bed mahluk* (kötü karakterli Kalmuklar) şeklinde bir de deyim kullandıklarını, Orta Asya'da, Türk dilli Teleütleri *Ak Kalmak* ve batı Moğollarını ise *Kara Kalmak* olarak adlandırdıklarını, bu sözün halk etimolojisine göre Oyrat dilli kavimler tarafından *dönmek* (islâma dönme) sözünün karşıt anlamı, yani putperest olarak kalan Oyratlar anlamında *kalmak* olarak kullanıldığını belirtir. Bartold buna ilaveten, Kalmak adının ilk defa *Mukaddime*'de görüldüğünü, Şerafeddin Yezdi'nin ise *Zafernâme*'de bir etnik terim olarak değil bir coğrafi ad olarak bunu kullandığını belirtir. Bu eserde, Moğol kabilelerinin Çin'den çıkarılmasından sonra onlara kendi bölgeleri olan Karakurum'un ve Kalmak'ın kaldığı; daha sonraları Oyratların onların ellerinden burayı da aldıkları ifade edilir (Bartold 1968: 538). Zeki Velidi Togan da V. V. Bartold'un *kalmak* açıklamasıyla ilgili görüşünü destekler ve eski Türk topluluklarından bazıları içinde bu tarz adlandırmaların yapıldığını belirtir (Togan 1981: 157). J. Koperniskiy ise Kalmuk adının izahı ile ilgili daha farklı bir yorum ortaya koyar. Ona göre "Kalmuk etimolojik adının muhtelif izahları vardır. Tatarca da *kalimak*, arkada kalan biri için kullanılır. Diğer bir yorum ise Moğolca iki kelimenin birleşmesinden oluşabileceği şeklindedir. Bunu durumda *kalmak* etimolojik adını Ghol (fire/ateş) ve aymak (tribe/boy) > Ghol aymak > Kalmak > Kalmuk= Ateşli İnsan" şeklinde izah eder (Kopernicki 1872: 401). Bu etimolojik açıklamanın ilerleyen yıllardaki çalışmalara bakıldığında dikkate değer görülmediği söylenebilir. Bunun haricinde Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağan tarafından Kalaçların veya Halaçların adlandırılmasıyla ilgili durumun, Kalmak adının *geride*, *arkada kalan* açıklamasına benzer bir olay neticesinde gerçekleşmesi ilgi çekicidir (Togan 1972: 45).

Kalmuk adının izahının bilhassa onların kendi coğrafyalarında ve dillerinde aranması gerekir. Günümüzde Moğolistan ve Cungarya'daki Oyratlar *halmg* veya Moğol orfoğrafyasındaki şekliyle *halimag*, *holimag*, *kalimag*, *holimog* kelimesini kullanır. Bu kelime *karişmiş*, *karişik*, *karma*, *katişik*, *melez* anlamlarına gelir (Lessing 1960: 959; Kruçkin 2002: 477; Kalmitsko-Russkiy Slovar, 1977: 595). Kalmuk adı üzerine araştırma yapan V. P. Darbakova da bu noktadan hareketle Kalmuk etnik adının izah edilmesi gerektiğinin üzerinde durur. "*Hal'mg kelimesi Moğolcada herhangi bir bölgedeki halkın etnik durumunu belirtmek için kullanılır. Örneğin Kobdo bölgesinde kim yaşıyor? sorusuna halimag (karişik) şeklinde cevap veriyorlar. Gerçekten de B. Rinçen'in etnik haritasına göre Moğolistan'daki bu bölgede Dörbetler, Torgoutlar, Hoşeutlar, Eletler, Uryanhaylar, Kazaklar ve diğer farklı etnik kökenden halklar yaşarlar. Halmglar, Cungar Hanlığı'nın umumî halk kitlesinden olan Oyratlar'dan ayrılarak muhtelif etnik grupları bünyesine alıp karişik bir etnik birlik oluşturmuş bir halktır.*" (Darbakova 1970: 265-267).

Tabii ki burada Kalmuk adı üzerine araştırma yapanların Kalmuk dilinden hareketle bu meselenin izahını yapmaya çalışmamış olmaları dikkati çeker. Hemen bütün araştırmacılar Kalmuk etimolojisini Türkçe *kalmak* fiilinden hareketle izah etmeye çalışmışlardır. Bunda hiç şüphesiz ki Orta Asya tarihi uzmanı olan Bartold'un yaptığı izahın etkili olduğu belirtilebilir. Netice olarak *Kalmuk* adı *karişik*, *karişmiş*, *melez* anlamlarında kullanılan Moğol lehçe ve ağızlarındaki *halmg* kelimesiyle ilişkilidir denilebilir. Bu bağlamda Batı Moğollarını teşkil eden çok sayıdaki boylardan müteşekkil sosyal yapıya zamanla, muhtelif boylardan, guruplardan oluşan topluluk anlamında *halimag* denildiği, bunun da zamanla *hal'mg*, *halimag*, *holimag*, *kalimag*, *holimog* ve *kalmak* (*kalmuk*, *kalmuk*) şeklindeki farklı telaffuzlarla etnik ada dönüştüğü söylenebilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

2. Sart Kalmaklar Üzerine Yapılan Çalışmalar

Sart Kalmaklar'ın Karakol çevresine yerleşmelerinden yaklaşık elli yıl sonra onlarla ilgili ilk ilmî çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. A. Gagarin ile T. Meller'in, *Severnaya Aziya* (Kuzey Asya) dergisindeki makaleleri Sart Kalmaklar ile ilgili ilk yayınlardan biridir (Gagarin ve Meller 1928: 186-188). Bununla birlikte ilk saha çalışmasını A. V. Burdukov (1883-1943) yapar. 28 Mayıs 1929 – 01 Eylül 1929 tarihleri arasında Karakol bölgesinde saha çalışması yapan Burdukov Sart Kalmaklar'ın maddî ve manevî kültür değerlerini inceler. Bu çalışma esnasında Cangar destanının Sart Kalmaklar arasında söylenen bölümlerinden 5'inin kaydını yapar, 120 atasözü, 50 bilmece, 60 şarkı derler. Bunlar haricinde Sart Kalmaklarla ilgili sosyal, kültürel, ekonomik bilgileri toplar (Burdukov 1935: 47). Sart Kalmaklar ile ilgili ilk ve en geniş kapsamlı çalışmayı yapan Burdukov olur. Onun ortaya koyduğu bilgiler daha sonraki hemen bütün çalışmalara kaynak teşkil eder.

Resim 1: Sart Kalmaklar. Valiy İlveyev, Adga (89), Asambek Şudurgo, 1929. (Burdukov 1935: 65)

Burdukov'un etnografik saha çalışmasının ardından bilhassa S. M. Abramzon tarafından yapılan çalışmalarda Sart Kalmaklar ile ilgili temel bilgiler verilir (Abramzon 1960; 1971). Moğol lehçeleri, ağızları ile ilgili yapılan çalışmalar çerçevesinde 1970'li yıllardan başlayarak Sart Kalmakların dili ile ilgili çalışmaların yapıldığı dikkati çeker. Bunların başında D. A. Pavlov (Pavlov 1971), Ş. Dondukov (Dondukov 1972), D. A. Suseyeva (Suseyeva 1973), B. Alımbayeva (Alımbayeva 1966) ve E. R. Tenişev (Tenişev 1976) gibi araştırmacıların çalışmaları gelir. Sovyetler birliği dağılmadan önceki Sart Kalmaklar ile ilgili en mühim çalışma N. L. Cukovskaya aittir (Cukovskaya 1980). Bunların yanında Kalmuk diliyle ilgili yapılan çalışmalar için Juha Janhunen'in editörü olduğu ve bir rehber niteliğindeki çalışmayı (The Mongolic Languages 2003) ve Somfai Kara David'in çalışmasını (David 2004: 223-254) belirtmek gerekir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Sart Kalmaklar'a olan ilgi artar. Yaşadıkları bölgeye bilhassa Kalmık Özerk Cumhuriyeti'nden temsilciler gelir. Kalmıkiya'da onlarla ilgili olarak daha ziyade genel bilgi niteliğindeki yazılar yayımlanır. Bunların yanında kendisi Sart Kalmak olan Bektur Mansurov'un *İnsandar Döölötü* adlı Taş-Kıya, Çelpek ve Burma- Suu köylerinde yaşamış ve yaşayan ileri gelenlerin biyografilerini verdiği bir kitabı (Mansurov, 2004), Ş. Egemberdiyev'in hazırladığı *Muşla Çong Enemdin Sancırası* adlı Sart Kalmaklar ve şecereleriyle ilgili sözlü kaynağa dayanan bir derleme kitapçık (Egemberdiyev 2006) yayımlanır. Sart Kalmakların sosyo-kültürel durumu ile ilgili Kalmıkiya'da, Djangar Lidjiyev tarafından

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

yayımlanan bir söyleşinin de belirtilmesi uygun olur (Lidjiyev 2008). Bu makale daha sonra Kırgızistan'daki birçok basın yayım organında yer almış, Sart Kalmaklara karşı halk arasında olumsuz bir bakış açısının doğmasına sebep olmuştur.

Yakın dönemde Sart Kalmaklar üzerine yapılan en son saha araştırması Bair Nanzatov ile M. M. Sodnompilova'nın çalışmasıdır (Nanzatov ve Sodnompilova 2012). Nanzatov, Sart Kalmaklar arasında yaklaşık 4 ay kalmış, etnik, etnografik, sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerden gözlemler ve araştırmalar yapmıştır. Nanzatov'un çalışmasında Sart Kalmakların, Batı Moğolları ve Kalmıkiya'daki Kalmuklarla tarihi ilişkilerini ön plana çıkarması, onları ağırlıklı olarak Batı Moğollarına yaklaştırma gayreti ve bu yöndeki kimlik yorumları Kırgızistan'da gerek siyasi çevrelerde gerekse ilmi çevrelerde rahatsızlık ortaya çıkarmıştır. Buna mukabil Anvarbek Mokeyev, bilhassa Sart Kalmakların etnik kökenleri ile ilgili yeni yorumlar ortaya koyduğu bir çalışma hazırlamıştır (Mokeyev, <http://akipress.org/kghistory/news:13533/> Erişim Tarihi: 28.05.2013).

3. Sart Kalmakların Etnik Yapıları

Günümüze kadar yapılan araştırmalar doğrultusunda Sart Kalmakların etnik bakımdan Batı Moğolları olarak adlandırılan Oyratların içerisinde yer alan Öölöt boyuna mensup oldukları görüşü ön planda olmuştur (Burdukov 1935: 47; Tenişev 1976: 82; Nanzatov ve Sodnompilova 2012: 29). Bununla birlikte Yunuscan Ali'nin Çin kaynaklarını esas aldığı çalışmasında Oyrat boylarının etnik olarak Türklerle olan sıkı bağlarına dair bilgiler ortaya koyulmaktadır. Çinli bilim insanı Vu Çyu'nun, *Oyratlar Kimdir?*, Vang Cinba'nın, *Torgutlar İle Dörbetlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-Kültürel Hayatı*, Japon araştırmacı Şyu Zu Cyavru'nun *Batı Moğol Boyları ile İlgili İncelemeler* adlı çalışmalarında, bu araştırmacıların Oyratların etnik bakımdan Türk kavimleriyle çok sıkı ilişkilerinin olduğunu ileri sürdüklerini belirtmektedir. Yunuscan Ali, bunun yanında A. N. Aristov ve P. Pelliot'un ortaya koyduğu bilgilerin de onları desteklediğini ifade etmektedir (Ali 2000: 1-2, 4-5).

Karakol bölgesindeki Sart Kalmaklar için günümüzde değişik ekzo (dıştan adlandırma) ve endo (içten / kendini adlandırma/sı) etnonimler kullanılır (Nanzatov ve Sodnompilova 2012: 29). Bu durumu genel itibariyle Batı Moğollarını teşkil eden boyların adlarında sık sık görmek mümkündür. Ayrıca bu etnik adlandırmaların zaman zaman karışıklıklara ve yanlış değerlendirmelere de sebep olduğu söylenebilir. Günümüzde Sart Kalmaklar'ın, *Karakol Kalmakları*, *Isık Göl Kalmakları/Kalmukları*, *Kırgızistan Kalmakları*, *Kalmuklar*, *Kara Kalmaklar*, *Sart Kalmuklar* şeklinde ekzo etnonimlerinin olduğu yani dışarıdan böyle adlandırıldıkları, bununla birlikte kendilerini öncelikle *Kalmak*, *Kalmık* olmak üzere *Öölet*, *Oyrat* ve bazen de *Sart Kalmak*, *Hotun Halimag* şeklinde adlandırdıkları yani endo etnonimlerini ifade ettikleri görülür. Bununla birlikte Kalmıkiya Cumhuriyeti'nde *Hargolin Halimag* yani Kara Kol Kalmakları ekzo etnonimi de kullanılır (Nanzatov ve Sodnompilova 2012: 29). *Hara* Moğolca ve Kalmukça'da kara, mecazi anlamı büyük, güçlü (Lessing 1960: 931; Kalmitsko-Russkiy Slovar 1977: 576-577), *gol* ise ırmak, nehir anlamlarına gelir (Kruçkin 2006: 442). Bu da Karakol kelimesinin *kara* veya *büyük ırmak*, *kara/büyük nehir* olarak açıklanabileceğini de gösterir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Resim 2: Okur yazarlığı yaygınlaştırmak amacıyla kurulan geçici eğitim veren çadır okul önündeki Sart Kalmaklar, Zindan ayılı, 1929. (Burdukov 1935: 65)

Kara Kalmak olarak kendini adlandıran bu grubun Sart Kalmak şeklinde etnik ad almasının, 19. yüzyılda Karakol bölgesine yerleştikleri süreçte gerçekleştiği, o zamanlardaki Rusça belgelerde Kara-Kalmak olarak kaydedildikleri (Cukovskiy 1980: 157), Kırgız ve Özbeklerle birlikte yaşamlarını devam ettiren Kara Kalmaklara 1900'lü yıllardan, bilhassa da 1924 yılında Orta Asya'daki sınırların çizilmesi çalışmalarından itibaren Sart Kalmak denilmeye başlandığı ile ilgili bilgiler de mevcuttur (Abaşın 2004: 6-38).

Kırgızistan'da halk arasında Çerik, Kerege Taş ve Sarıkamış ve nisbeten de Börü-Baş ayılında yaşayanlara Kara Kalmak veya sadece Kalmak denilmekte, Taş-Kıya, Çelpek ve Burma-Suu'daki Sart Kalmaklardan ayrı tutulmaktadır. Bunların 19. yüzyılın sonunda Sart Kalmak olarak adlandırılan grubun buraya yerleşmesi sürecinde Kırgızistan'ın farklı bölgelerinde bulunan Kalmakların bu bölgede toplandığı ve halk tarafından da bunların diğerlerinden ayrı tutulduğu sözlü gelenekte yaygın bir şekilde dile getirilir. Bunun yanında halk tarafından sadece Kalmak olarak adlandırılan bu grubun 17., 18. yüzyıldan itibaren Kırgız *uruuları* yani boyları arasına karışmış Kalmak *uruklarından* yani alt boy birimlerinden oldukları da düşünülebilir. Halk tarafından yapılan bu farklı adlandırma ve ayırım, Taş-Kıya, Çelpek ve Burma-Suu'da yaşayanların 19. yüzyılda göç ettikleri Tekes'deki muhtelif boylar, bilhassa da Türk boyları ile daha sıkı ilişkilerinin olduğu görüşünü de destekler niteliktedir. Bunun yanında Anvar Mokeyev, umumî itibariyle Taş-Kıya, Çelpek, Burma-Suu ve Börü-Baş başta olmak üzere bölgedeki Kalmakların antropolojik bakımdan Uygurlar ile olan benzerliğine dikkat çekmekte ve bunların etnik olarak Cungar Hanı Galdan Boşoktu Han döneminde Doğu Türkistan'dan tarım yapmak üzere getirilen ve daha sonra Oyratlar ile birlikte yaşamaları neticesinde Moğolca konuşmaya başlayan ve nisbeten Moğollaşan, *Tarançi* olarak da adlandırılan Uygurlar'dan başkası olmadığını ileri sürmektedir. Ayrıca Sart Kalmakların Müslüman olmasının meselenin izahındaki en mühim faktörlerden biri olduğunu belirtmektedir. İslamiyetin bir halk tarafından bu kadar kısa sürede benimsenmesi ve uygulanmasının mümkün olamayacağını, dolayısıyla Sart Kalmakların, zamanla Moğolca konuşmaya başlayan Uygurlar olduğuyla açıklanabileceğini dile getirir. Tenişev'in ve Suseyeva'nın Sart Kalmakların konuştuğu dilin, bu halkın sonradan öğrenmiş olabileceği bir dil, şeklinde yaptığı değerlendirmelerini de buna delil olarak göstermektedir (Mokeyev 2013). Gerek Çin kaynaklarındaki gerekse Cungar Hanlığı dönemi kaynaklarının ortaya koyduğu bilgiler doğrultusunda Oyrat kabilelerinin Türk halkları ile devamlı surette sıkı temaslarının olduğu, iç içe yaşadıkları, ortak coğrafyalarda hâkim oldukları gayet açık bir şekilde anlaşılır. Bütün bu faktörler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

göz önüne alındığında Oyratların dolayısıyla Ööletlerin de etnik olarak bölgedeki Türklerle sıkı bağlarının olduğunu söylenebilir.

Sart Kalmaklar kendi aralarında *yasunlara veya Kırgızca uruulara* yani boylara bölünürler. Bu boylar, “Bayın-bahı (Bayan-Baha), Har Bator (Kara Baatır), Şoñkur, Solto, Cediger, Monkuş, Hudan (Hodon), Kerem, Sarıpaldı (Sarıbaldı / Satıpaldı), Karaköz, Kuykun uulu (Küyüküyunun), Orbendik (Orvondik), Carın orku, Çagan, Mool-mamed (Mongolmamed), Cıl-Mamed, Çimid (Çumot), Becinşarıp (Beycinşarıp), Çirik (Çerik), Mongoldor, Tavan-Talha, Tavan-Har” şeklinde adlandırılır (Nanzatov ve Sodnompilova 2012: 30). Ayrıca Sart Kalmakların içerisinde Kıpçak, Bugu, Sarı Bağış gibi Türk halklarına mensup *uruul* yani alt boy toplulukları da bulunur.

4.Kırgızistan’a Geliş Süreçleri ve Yerleştikleri Bölgeler

Karakol şehri çevresinde yaşayan Sart Kalmaklar’a buraya nasıl geldikleri sorulduğunda bu meselenin halk arasında artık efsaneleştiği ve konuyla ilgili çok değişik hikâyelerin anlatıldığı görülür. Bu hikayelerin ise Burdukov tarafından 1929 yılında yine Sart Kalmaklar’dan toplanan bilgilerin zamanla değişmiş ve yüzeyselleşmiş halinden müteşekkil olduğu anlaşılır.

Tsin Hanedanlığı’nın, Şensi eyaletinde yaşayan Dunganlara yaptığı siyasî, idarî ve sosyo-kültürel baskılar ve konulan ağır vergiler neticesinde Şensi eyaletine bağlı Veynan vilayetinde yaşayan Dunganlar tarafından Mayıs 1862’de ayaklanma başlar. Bu ayaklanma Dungan ayaklanması olarak adlandırılır. Din, Dunganlara yapılan baskılar neticesinde ortaya çıkan ayaklanmanın hareketlendirici ve bağdaştırıcı en önemli unsuru haline gelir. Zamanla dini bir kimliğe bürünen ayaklanmaya bölgedeki diğer halklar da katılır. 1866’da Gansu eyaletine, bir süre sonra da Doğu Türkistan’a yayılır. Ayaklanma 1877 yılında Çin ordusu tarafından büyük bir katliam yapılarak tamamen sona erdirilir (Şuşanlo 1971, Poyarkov 1901, Dungsanskaya Etsiklopediya 2005).

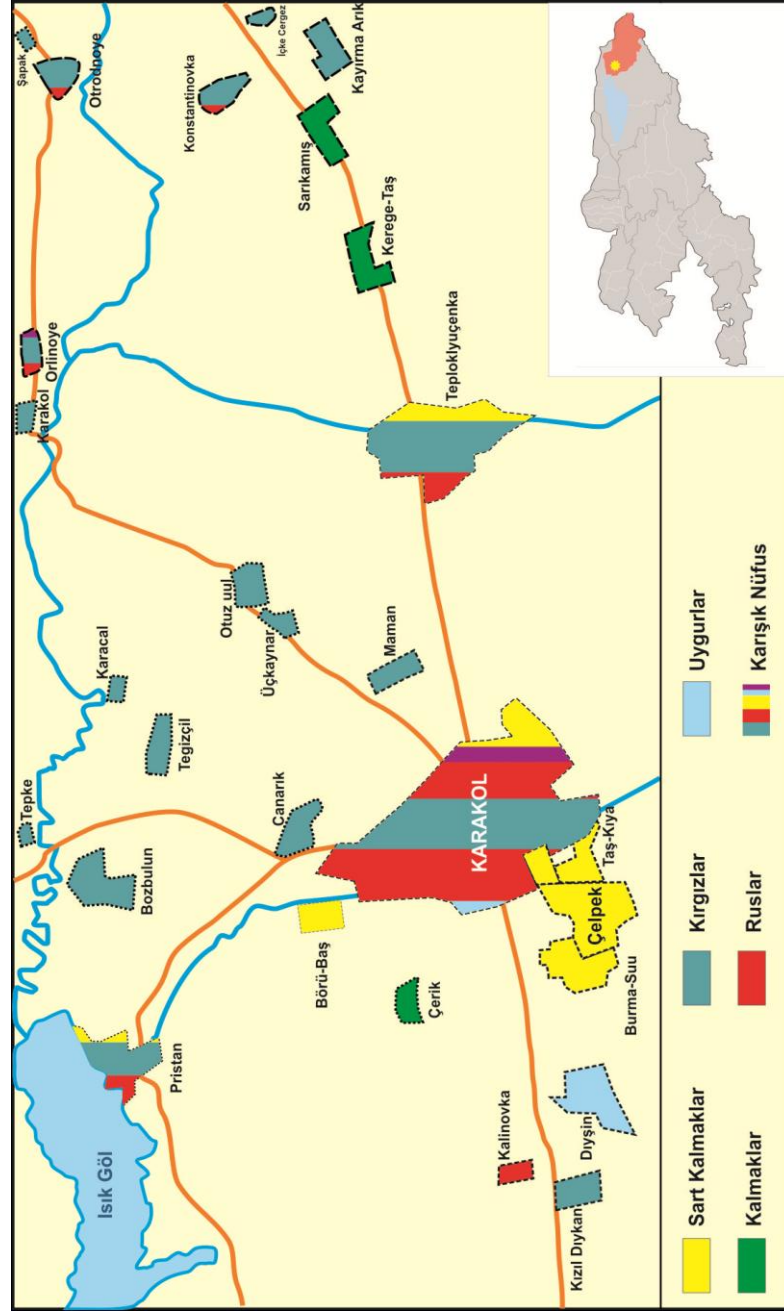
Bu isyan sonrasında Dunganlar, Uygurlar ve bölgede yaşayan diğer halklardan birçoğu bölgeyi terk etmek zorunda kalır. Bilhassa Dunganların büyük kısmı Kırgızistan ve Kazakistan coğrafyasına göç ederler. Öletler yani Sart Kalmakların ataları, Cungar Hanlığı döneminde (1635 - 1758) Tokmok şehri civarında ve Çüy nehri boylarında bulunuyorlardı. Daha sonra günümüzde Kazakistan - Çin sınırını teşkil eden Tekes bölgesindeki Çin sınırları içerisinde yer alan Tekes’e göç etmişlerdir (Burdukov 1935: 47). Sart Kalmaklar da bu isyan sürecinde ve sonrasında bölgede barınamaz hale gelirler. İsyân sürecinde Tarançiler ve Dunganlar arasındaki mücadelelerden uzak durmaya çalışarak Tekes ırmağı boylarında konar göçer halde yaşamlarını sürdürürler. Bu bölgede 1864 yılında Kırgızların saldırısına uğrayarak bütün hayvanlarını kaybederler. Bu saldırıda onlarca kişinin öldüğü, iki yüz civarında kızın, kadının ve çocuğun da Kırgızlara esir düştüğü belirtilir. Aksu bölgesini elinde bulunduran Ruslara başvuran Kalmak temsilcisi Bata Zangi’ye Aksu’daki Rus komutan yardım eder, yanına 60 kadar silahlı asker verir. Rusların girişimleri neticesinde Kırgızların elinde bulunan esirlerden 10 çocuk, 50 kadın ve hayvanlarının bir kısmı geri alınır. Aksu bölgesine gelen 6 *sumun* Kalmak, Rus yönetimi tarafından Karakol’un hemen çevresindeki yerlere yerleştirilir ve Rus vatandaşlığına alınırlar. 1881 yılında Rusya ile Çin arasındaki sınır antlaşmasından sonra da Karakol çevresinde yerleşik olarak kalırlar (Burdukov 1935: 52-53).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Harita 1: Sart Kalmakların yerleşim bölgeleri
(B. Nanzatov'un hazırladığı harita düzeltilmiş ve ilaveler yapılmıştır.
Nanzatov ve Sodnompilova 2012: 31)

Kendisi de Sart Kalmak olan Mansurov'a göre Sart Kalmaklar'ın Kırgızistan'a yerleşmeleri süreci biraz daha farklılık arz eder. Sart Kalmaklar, 1880-1884 yılları arasındaki süreçte Aksu bölgesine yani Karakol çevresine göç ederler. Fakat buraya göç etmeye başladıklarında yerli halk tarafından tepkiyle karşılanırlar. Bu yıllarda Kırgızistan Rus Çarlığı'nın hâkimiyetinde bulunmakta idi. Kırgızistan'ın kuzey kısmı Yedisu Valiliği'nin sınırları içinde olup

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Verniy (Alma Ata) bu idarî bölgenin merkezi idi. Sart Kalmaklar'ın başında bulunan Momun ata ve Kerem Abday Uulu Verniy'da bulunan Yedisu valisi ile görüşür. Vali, onların bölgeye yerleşmelerine olumlu bakar. Monun Ata ve Kerem Abday Uulu valinin verdiği resmî yazıyı Karakol'daki Çarlık yetkilisine getirirler. Bunun neticesinde Sart Kalmaklar başta Çelpek olmak üzere bugün yaşadıkları köylere yerleşirler. Bölgeye yaklaşık 150 *tütün* yani ailenin yerleştiği belirtilir (Mansurov 2004: 7-8). Bu da o dönemde buraya göç edenlerin yaklaşık olarak 600 ile 750 kişi olduğunu gösterir ki bu sayının doğru olduğu söylenemez. Sözlü kaynaklara göre 1882 yılında bölgeye yerleşenlerin sayısı 1048 kişidir. Bölgede yapılan 1917 tarihli ilk resmî kayıtlara göre Sart Kalmakların sayısı 2405, 1929 yılında yapılan kayıtlarda ise 3588 kişidir (Burdukov 1935: 68). Sart Kalmaklar'ın günümüzdeki sayıları 10-12 bin civarındadır.

Resim 3: Çelpek ayılındaki Sart Kalmaklar, 2012.
(Fotoğraf: Cengiz Buyar)

1880-1885 yılları arasında Karakol çevresine yerleşen *Sart Kalmaklar* günümüzde *Çelpek*, *Taş-Kıya*, *Burma-Suu*, *Börü-Baş*'ta ve çok az sayıda da *Zindan* ayılında yaşamaktadır. Bu yerler haricinde halk tarafından *Kara Kalmak* olarak adlandırılanlar *Çerik*, *Kerege-Taş*, *Pristan* ve *Sarıkamış* adlı köylerde hayatlarını sürdürmektedirler. Çelpek, Taş-Kıya ve Burma-Suu bir *ayıl ökmötü* yani bir köy idarî yönetim birimini, Börü-Baş ve Çerik bir *ayıl ökmötünü* teşkil etmektedir. Çelpek, Taş-Kıya, Burma-Suu ayılları Karakol şehrinin hemen güney batı ve güneyinde şehrin sınırında, Börü-Baş ayılı ise şehrin kuzey batı tarafında yer almaktadır. Bu *ayıllar* genel itibari ile tarım ve hayvancılık için uygundur.

Sonuç

Sart Kalmaklar, Isık Göl Bölgesindeki en dikkat çeken etnik gruplardan birini teşkil eder. Bölgeye yerleşmeleri başlangıçta problemler olsa da kısa sürede yerleştikleri bölgedeki komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmişlerdir. Günümüzde anadilleri Kırgızca olan, Rusçayı çok iyi kullanabilen, ekonomik faaliyetlerini tarım ve hayvancılık teşkil eden Sart Kalmaklar üzerine yapılan araştırmalar Kırgızistan'ın bağımsızlığından sonraki süreçte artmaya başlamıştır. Bu da bölgenin önemini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Sart Kalmakların etnik kökenleri ile ilgili günümüze kadar yapılan çalışmalarda onların Öölet boyuna ve dolayısıyla Batı Moğollarından ait oldukları yüzeysel görüşü hâkim olmuştur. Bununla birlikte bilhassa Çin ve Rus kaynakları detaylı bir şekilde incelendiğinde onların etnik bakımından Türk halkları ile sıkı bağlantılarının olduğu anlaşılmaktadır.

Karakol şehri ve çevresi en eski tarihlerden beri Orta Asya'ya yayılan halkların devamlı sûrette uğradıkları, yerleştikleri ve yaşadıkları noktalardan biri olmuştur. Çarlık Rusyası da Kırgızistan coğrafyasını ele geçirdiği ilk yıllarda bu bölgede idarî bir yapı oluşturmuştur. Günümüzde Karakol şehri ve civarında Kırgızların haricinde Sart Kalmak, Uygur, Tatar, Rus, Dungan gibi farklı etnik kökene sahip halklar yaşamaktadır. Ruslar haricinde hemen tamamı Müslüman olan farklı etnik kökene sahip halkların arasındaki temel bağdaştırıcı unsur dindir. Günümüzde Sart Kalmaklar ile ilgili yapılan çalışmalarda onların etnik kimlikleri ön plana çıkarılmaya çalışmakta, Hristiyanlık ve Budizm misyonerliği çalışmaları yürütülmektedir. Bilhassa Kalmıkiya Özerk Cumhuriyeti merkezli yapılan çalışmalarda Sart Kalmaklar ile çevrelerindeki halklar arasındaki farklılıkları ön plana çıkaran değerlendirmeler ortaya konmaktadır. Bu durum da, çevrelerindeki halkların başta Kırgızların tepksine neden olmakta, bölgede çıkabilecek potansiyel etnik sebepli sürtüşmelere zemin hazırlamaktadır.

Kırgızistan'ın gerek yer üstü gerekse yer altı zenginlikleri bakımından hayli zengin olan, turizmin merkezi Isık Göl bölgesinde yer alan Karakol şehri ve buradaki halklar arasındaki ilişkiler bölgenin tarihi sürecini etkileyebilecek ehemmiyete sahiptir. Bu bakımdan bölgeyle ilgili çok yönlü çalışmaların yapılması gerekir.

KAYNAKÇA

- ABRAMZON, S. M., "Etničeskiy sostav kirgizskogo naseleniya Severnoy Kirgizii", *S.B. Trudi kirgizskoy arheologo-etnografičeskoj ekspeditsii*, IV, Moskva. 1960.
- ABRAMZON, S. M., "Sart Kalmak", *Trudi Kirgizskoy Arheologo-Etnografičeskoj Ekspeditsii*, IV, Moskva 1960.
- ABRAMZON, S. M., *Kirgizi i ih etnogenetičeskiye i istoriko-kultur'niye svyazi*, Leningrad, 1971.
- ALIMBAYEVA, B., *K voprosu o sbliženiya narodov Kirgizii (Trudašiesya Kirgizia v bor'be za stroitel'stvo sotsializma i kommunizma)*, Frunze 1966.
- ALİ, Yunuscan, *XVII-XVIII. Esirlerdiki Uyğurlar Bilen Cungğarlarning Münasiviti*, Ürümçi, 2001.
- BARTOLD, V. V. "Kalmıki", *Soçineniya*, V, Moskva 1968.
- BARTOLD, V. V., "Eşçyo o slove sart", *Soçineniya*, II/2, Moskva 1964.
- BARTOLD, V. V., "Kalmıki", *Soçineniya*, II/1, Moskva 1963.
- BASAGANOVA, T. G., "Sart-Kalmit'skaya Versiya Djangara", *Altaica*, VIII, İnstitut Vostokovedeniya RAN, Moskva 2003.
- BİTKEYEVA, A. N., "Kalmit'skiy yazık v sovremennom mire (sosiyologičeskiy aspekt)", *Naucnaya Biblioteka RAN*, Moskova 2006.
- BURDUKOV, A. B. "Kratkiy otçet o poyezdke k sart-kalmıkam", *Sbornik golovih otçetov Vsesoyuznoy Akademii nauk*, Leningrad 1929.
- BURDUKOV, A. V., "Karakolskiye kalmıki", *Sovetskaya Etnografiya*, VI, 1935.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- BUYAR, Cengiz, *Cungar Hanlığının Sosyal ve Kültürel Tarihi*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Bişkek 2012.
- DARBAKOVA, V. P. “K etimologii etnonima kalmık”, *Etnonimi*, Akademiya Nauk SSR, Moskva 1970.
- DARVAYEV, P. A., *Kratkoe vvedeniye v sravnitel'nyuyu Mongolistiku*, Kalmitiski Gosudarstvenniy Universitet, RSFSR, Elista 1988.
- DAVID, Somfai Kara, “İzık-Köli Kalmakok”, *Helyszellemek kultusza Mongoliaban*, edit. Birtalan Agnes, Budapest 2004.
- DONDUKOV, J. Ş., *O nekotarih yazıkovih osobennostyah Issık-Kul'skih Kalmıkov*, (v sravnitel'nom osveşçenii s kirgizskim i buryatskim yazıkami), Problemy altaistiki i mongolovedeniya (Tezisi dokladov i soobşçeniy vsesoyuznoy konferentsii), Elista 1972.
- Dunganskaya Entsiklopediya*, yay. haz. M. H. İmazov, Bişkek 2005.
- GAGARİN, A., - MELLER, T., “Sart Kalmaki”, *Severnaya Aziya*, kn. 5-6 (23-24), Moskova 1928.
<http://www.centrasia.ru/news.php?st=1351760640>, Erişim Tarihi 30.01.2013.
- Kalmitko-Russkiy Slovar*, redakt. B. D. Muniyev, Moskva 1977.
- KOPERNİCKİ, J., “The Kalmuks”, *The Journal of the Antropological Institute of Great Britain and Ireland*, I, 1872.
- KURUÇKİN, Yu., *Bol'soy sovremenniy Russko-Mongolskiy, Mongolsko-Ruskiy Slovar'*, Moskva 2006.
- LESSİNG, Ferdinand D., *Mongolian-English Dictionary*, Berkeley, Los Angeles, 1960.
- MANDJİYEV, Namru, “Sart-Kalmiki-Naşi musul'manskiye brat'ya”, *Parlamentskiy Vestnik Kalmikii*, No: 3, 2008.
- MANSUROV, Bektur, *İnsandar döölütü*, Bişkek 2004.
- MİRBABAYEV, A., “O termine sart kak o sinonime etnonime tadjik (K probleme etnokul'turnih kontaktov iranskihi i tyurko-yazıcnih narodov Tsentral'noy Azii)”, *Duhovnaya kult'tura tadjikov v istorii mirovoy tsivilizatsii*, Duşanbe 2002.
- MOKEYEV, Anvarbek, “Noviy vzglyad na vopros o proishojdenii sart-kalmıkov”, <http://akipress.org/kg/history/news:13533/> Erişim Tarihi: 28.05. 2013.
- NANZATOV, Bair - Sodnompilova, M. M., “Sar-Kalmaki v sovremennom kirgızstane”, *Kul'turnoye naslediye narodov Tsentralny Azii*, vıp. 3, Ulan-Ude 2012.
- NANZATOV, B.Z. “Identity of Sartkalmaks”, *Proceedings of the China Third International Symposium On Mongolian Studies*, Khokhot 2012.
- OSTROUMOV, N., *Sarti*, Sank-Peterburg 1890.
- POYARKOV, F. V., *Posledniy epizod dunganskogo vosstaniya*, Verniy 1901.
- SOBOLEV, L. N., “Geografişeskiye i statişeskiye svedeniya o Zeravşanskom okruge (s prilozheniem spiska naselyonnih mest okruga)”, *Zap. İRGO po otdeleniyu statistiki*, IV, Sank-Peterburg 1874.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/9 Summer 2013

-
- SUSEYEVA, D. A., “K probleme sootnoşenii kalmitsskogo yazıka i kalmitsskih dialektov”, *Soobşçeniye po obşçim voprosam dialektologii, istorii yazıka. Tezisi dokladov i soobşçeniy. Erevan, 2-5 oktyabrya 1973*, Moskva 1973.
- ŞUŞANLO, Muhammed, *Dungane. İstoriko-etnografişeskiy oçerk*, Frunze 1971.
- TENİŞEV, E. R., “O yazıke kalmıkov İssık-kulya”, *Voprosı yazıkoznaniya*, I, 1976.
- The Mongolic Languages*, edit. Juha Janhunen, London, New York 2003.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul 1972.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

